

UDK 81'276.6:324(37)

CERIF: H 300

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_23205A

Dr Ognjen VUJOVIĆ*

UNUTRAŠNJA I SPOLJNOPOLITIČKA TERMINOLOGIJA ANTIČKOG RIMA – DVE STRANE ISTE MEDALJE

U radu su upoređivani saveti koje je Kvint davao svome bratu Marku Ciceronu o tome kako treba da vodi predizbornu kampanju, sa uputstvima koje je Ulpijan davao upravicima provincija o tome kako treba da se ophode prema provincijalcima. Identifikovani su isti ili slični termini.

Može se reći da su se kandidati na izborima služili sličnim metodama manipulacije u kampanji kakvim se služila rimska politika i u provincijama. Na kraju krajeva, to su samo dve strane iste medalje.

Ključne reči: *Familiaritas. – Amicitia. – Libertas. – Spes. – Kontinuitet.*

* Vanredni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, Srbija, ognjen.vujovic@pr.ac.rs.

1. ŠIRI I UŽI KONTEKST

Nasuprot vojnom, grupnom identitetu, identitetu vojnog kolektiva (o grupnom identitetu videti Fukujama 2007, 77), u provincijama, među pokorenim stanovništvom, Rimljani su favorizovali identiteti interese pojedinca.

Upravnik provincije, osim političke karijere, ima i vojnu. U provinciji ima i vojnu i civilnu komandu. Politika rimskih federata i ostalih političkih entiteta u Rimskom carstvu mogla je da postoji samo u takvom rimskom imperijalnom miljeu. Njihova i sloboda pojedinaca mogla je da postoji samo u rimskom shvatanju slobode (videti Vujović 2018, 178). Zato je trebalo razbiti širu sliku, širi kontekst i staviti pred oči provincijalaca samog pojedinca i njegove zahteve. To je cilj koji se može videti iz uputstava koje je Ulpijan davao upravnicima provincija. Reč je o uputstvima, sadržanim u Digestama, o tome kako da tokom obavljanja svoje funkcije postupaju sa provincijalcima (videti Vujović 2018, 178–185).

S druge strane, kada Kvint Ciceron savetuje svoga brata Marka Cicerona kako da manipuliše na izborima, on ga takođe, u suštini, savetuje da stvari istrže iz šireg konteksta. On to čini u pismu (*Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem*) koje je uputio bratu koji će postati mnogo čuveniji od njega.¹ U pismu su sadržani saveti kako da vodi izbornu kampanju. To su saveti koje je Ciceron nesumnjivo primenjivao u toku cele svoje političke karijere. Takvi nazori se mogu videti i u brojnim govorima koje je održao, a čije su reči doprle do nas. Zato se čini opravdanim da saveti koje Kvint daje, kao pravi primer načina vođenja rimske unutrašnje političke propagande, posluže za odgovarajuće terminološko poređenje sa pomenutim Ulpijanovim uputstvima.

2. PRIVID UMEMSTO STVARNOSTI

Prijateljstvo i kontinuitet su pojmovi na kojima je insistirano u imperijalnom jeziku rimskog prava (videti Vujović 2018, 180–182).

Kada Ulpijan savetuje upravnike provincija kako da održavaju kontinuitet, on ih u stvari poučava da istržu stvari iz konteksta. Bitniji je privid kontinuiteta od stvarnog kontinuiteta. Stvarni kontinuitet bi bio kada bi provincijalci imali svoje stvarno nezavisne države, a ne one koje su deo

¹ Treba pomenuti da je u skorije vreme to Kvintovo pismo izdato u: Ciceron 2018.

rimskog imperijalnog mozaika. Ovde se to pitanje zanemaruje, potiskuje se isticanjem u prvi plan onoga što je vidljivo, a to je, na primer, gde će i kako upravnik ući u provinciju.

Tako Ulpijan daje uputstva da je ispravno i da je red da (novi upravnik) svome prethodniku pošalje edikt u kome će naznačiti kog dana treba da pređe granice (provincije) budući da provincijalce uznemirava bilo koja neizvesnost i neočekivanost i to ometa njihove poslove.

*Recte autem et ordine faciet, si edictum decessori suo miserit significetque, qua die fines sit ingressurus: plerumque enim **incerta haec et inopinata turbant provinciales et actus impediunt** (D. 1. 16. 4. 4.).*

Ulpijan ponavlja da se mora voditi računa o ustaljenim očekivanjima stanovnika provincija,² čak i kada je u pitanju mesto na koje se ulazi u jednu provinciju i mesto koje se prvo posećuje. Tako je prilikom ulaska u provinciju Aziju prokonzul morao da dođe morem i prvo uđe u metropolu Efes.

*Ingressum etiam hoc eum observare oportet, ut per eam partem provinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, et quas Graeci epidymias appellant sive kataploun observare, in quam primum civitatem veniat vel applicet: magni enim facient provinciales servari sibi consuetudinem istam et huiusmodi praerogativas. Quaedam provinciae etiam hoc habent, ut per mare in eam provinciam proconsul veniat, ut Asia, scilicet usque adeo, ut imperator noster Antoninus Augustus ad desideria asianorum rescripsit proconsuli necessitatem impositam **per mare Asiam applicare kai twn mytropolewn Efeson primam attingere** (D. 1. 16. 4. 5.).*

To su sve simbolični akti sa jasnom političkom porukom. Ta poruka ne ugrožava rimsku dominaciju ni interese jer ti akti ne proizvode suštinske političke i društvene posledice. Time se ukazuje poštovanje najminimalnijim političkim obzirima i običajima koje zahtevaju autohtona, nerimska politička elita i stanovništvo provincije. To je i poruka kontinuiteta u odnosima između Rima i njih, za koju su preplašeni provincijalci zainteresovani. Sem takvog jednog kontinuiteta, kao nekakve slamke spasa, oni i nemaju mnogo preostalog političkog dostojanstva. Takav kontinuitet pruža neku, kakvu-takvu sigurnost na kojoj se mogu graditi odnosi. Stanovnici Efesa ne dovode u pitanje političko i pravno vođstvo Rima ni njegovo vojno prisutstvo.

Taj površni kontinuitet dobija na značaju, a provincijalci iz straha prihvataju takav mozaik. Uži kontekst se, kao lepo upakovana laž, prihvata kako bi se lakše živelo sa strahom. Kako bi se opravdao jedan takav život.

² Rim je direktno uticao na život u provinciji, ali su ponekad i neki provincijski običaji iz oblasti privatnog prava posredno umeli da utiču na neke aspekte privatnog prava samog Rima. Videti, na primer, Katančević 2013.

Osnova tog trganja stvari iz konteksta nalazi se u krajnje sebičnom cilju da se što je moguće više ostvare isključivo sopstveni interesi. To su interesi Imperije u provincijama ili, s druge strane, interesi kandidata na izborima. Kompromis nastaje samo kada je prepreku toj sebičnoj težnji nemoguće preći. Svemu tome služi i odgovarajuća terminologija.

3. TERMINOLOGIJA

U pismu koje je Kvint Ciceron poslao svome bratu Marku Ciceronu, koji se kandidovao za konzula, daje mu praktična uputstva za vođenje predizborne kampanje u doba rimske Republike. S druge strane, postoje uputstva koja je Uplijan (u doba Imperije) davao upravnicima provincija. Mada su te dve pojave i ti izvori vremenski razdvojeni više od dva veka, ipak je reč o sličnim terminima iza kojih, po prirodi stvari, stoje slični razlozi. To su zapravo dva lica istog novčića.

Rimske institucije su u provincijama bile nešto novo, pa su pravila izgrađivana postepeno. Polazilo se od onoga što je poznato iz unutrašnjeg iskustva, od postojećih institucija, pa im je produžen oblik. Tako je konzul van Rima, u provinciji, postao prokonzul, a pretor je postao propretor (Vujović 2018, 176–177). Tako i danas, SAD kao supersila projektuje globalnu moć tako da ona oslikava njeno unutrašnje iskustvo (Bžežinski 2001). Slično je i u odnosu vlasti prema stanovnicima provincija projektovano unutrašnje društveno-političko iskustvo Rima.

3.1. Termini koji označavaju mehanizme vlasti

Upravnik provincije je trebalo da ima stalan i neposredan upliv u sve aspekte javnog i privatnog života provincijalaca. Kako drugačije protumačiti sledeće paragrafe:

Nec quicquam est in provincia, quod non per ipsum expediatur. Sane si fiscalis pecuniaria causa sit, quae ad procuratorem principis respicit, melius fecerit, si abstineat (D. 1. 16. 9. pr.).

Prevod: Nema bilo čega u provinciji što preko njega (prokonzula i upravnika uopšte) ne treba da bude rešeno. Izuzev ako se radi o poreskom novcu, što je dodeljeno imperatorovom prokuratoru, pa treba da se uzdrži.

Ubi decretum necessarium est, per libellum id expedire proconsul non poterit: omnia enim, quaecumque causae cognitionem desiderant, per libellum non possunt expediri (D. 1. 16. 9. 1).

Prevod: Tamo gde je dekret neophodan, prokonzul ne moēe razrešiti slućaj preko pisma (*libellus*). Sve u svemu, ukoliko se Źeli da se u takav slućaj ostvari uvid, to putem pisma nije moguće ućiniti.

Kako bi se omogućio uvid u pravo stanje stvari i kako samim tim upravnik ne bi izgubio kontrolu nad spornim slućajem, Ulpijan je zahtevao da upravnik vodi raćuna o tome da svako dobije adekvatnog zastupnika na sudu jer nije dobro da se svi plaše da zastupaju nekoga (*ut omnes metuant adversus eum advocationem suscipere*). Advokati su obićno određivani nemoćnim osobama (nejać), Źenama, pupilama, nerazumnima (*feminis vel pupillis vel alias debilibus vel his, qui suae mentis non sunt*).

Advocatos quoque petentibus debebit indulgere plerumque: feminis vel pupillis vel alias debilibus vel his, qui suae mentis non sunt, si quis eis petat: vel si nemo sit qui petat, ultro eis dare debebit. Sed si qui per potentiam adversarii non invenire se advocatum dicat, aequae oportebit ei advocatum dare. Ceterum oprimi aliquem per adversarii sui potentiam non oportet: hoc enim etiam ad invidiam eius qui provinciae praeest spectat, si quis tam impotenter se gerat, ut omnes metuant adversus eum advocationem suscipere (D. 1. 16. 9. 5).

Ovde je upotrebljen pojam strah (*metus*). Dakle, u provinciji strah moēe da zavodi samo Rim posredstvom upravnika i ostalih svojih organa.

Vlast, iako se trudi da javno nosi plašt prava, pre svega ima faktićku energiju i faktićke efekte. Ona se prvenstveno ogleda u vršenju niza faktićkih akata. Zato je, zna to Ulpijan vrlo dobro, bilo vrlo bitno imati potpun uvid u svaki mogući faktićki odnos. Vlast se konstantno bavi kontrolom mnogih konkretnih odnosa (koliko god se neupućenima oni ćinili sitnim) i to i omogućava generalnu kontrolu nad provincijom. Kontorle nema bez straha (*metus*).

Ulpijan insistira da prokonzul treba da bude strpljiv (*patiens*) sa advokatima. Treba da postupa paŹljivo, da ne izgleda da to radi nezainteresovano (*contemptibilis*), da ne pokazuje nebrigu (*dissimulare*), da dozvoljava parnice samo u slućajevima koji su predvićdeni ediktom.

Circa advocatos patientem esse proconsulem oportet, sed cum ingenio, ne contemptibilis videatur, nec adeo dissimulare, si quos causarum concinnatores vel redemptores deprehendat, eosque solos pati postulare, quibus per edictum eius postulare permittitur (D. 1. 16. 9. 2).

Ulpijan upućuje da vlast prokonzula treba da se protegne i van onoga što pruža sama forma sudskog postupka, da treba da pređe i u privatne, porodične odnose provincijalaca.

Tako kaže da postoje stvari koje prokonzul može rešavati i van sudskog postupka: da naredi da se pokaže poslušnost roditeljima i patronima i deci patrona; da zapreti i da zastraši sina koga je otac odao da se ne ponaša kako dolikuje; slično, i oslobođenika može da kažnjava šibanjem ili batinom.

De plano autem proconsul potest expedire haec: ut obsequium parentibus et patronis liberisque patronum exhiberi iubeat: comminari etiam et terrere filium a patre oblatum, qui non ut oportet conversari dicatur, poterit de plano: similiter et libertum non obsequentem emendare aut verbis aut fustium castigatione (D. 1. 16. 9. 3).

Prokonzul je trebalo da se stara o tome da sasluša sve zahteve, svih slojeva društva:

*Observare itaque eum oportet, **ut sit ordo aliquis postulationum, scilicet ut omnium desideria audiantur**, ne forte dum honori postulantium datur vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant, qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes neque in aliqua dignitate positos advocatos sibi prospexerunt (D. 1. 16. 9. 4)*

Rimska vlast je sve to radila kako bi imala što šire uporište u provincijama. Pošto se vlast vrši putem brojnih pravnih i faktičkih akata, ona ne treba da bude lenja nego treba da se trudi da bude sveprisutna. Da bude prisutna u svakom mogućem trenutku, pravnom ili faktičkom, i u svakom mogućem društvenom odnosu i problemu. Vlast treba da bude intenzivna, ne samo ekstenzivna. U tom smislu ona ima više posla na terenu fakata, nego na terenu pravnih normi. Logično je da upravnik treba da prima pripadnike svih društvenih slojeva i da ima strpljenja da sasluša sve njihove probleme i zahteve jer se samo tako može obezbediti pristup svim bitnim informacijama. Samo na taj način je moguće formirati pravu sliku o problemima i životu stanovništva.

Naša istorija nudi dobar primer koliko je bitno imati informacije iz što razuđenijih izvora. Naime, Osmansko carstvo je izgubilo kontrolu nad Srbijom velikim delom i zbog toga što se u značajnoj meri oslanjalo na Miloša Obrenovića. Zato je Rusija uvek insistirala da vršilac vladalačke vlasti pored sebe ima i vojvode, koje je okupljala u formi nekakvog savetodavnog organa vlasti.

Slićno kao Ulpijan, Kvint savetuje Marka da kuća treba da mu bude puna ćak i noću (*domus ut multa nocte compleatur*), da bude frekvencije ljudi svih vrsta (*omnium generum frequentia adsit*). Posebno savetuje da oko sebe treba ćesto da ima gomilu mladih ljudi (*adulescentulorum frequentia*).

*Sequitur enim, ut de rumore dicendum sit, cui maxime serviendum est. Sed quae dicta sunt omni superiore oratione, eadem ad rumorem concelebrandum valent, dicendi laus, studia publicanorum et equestris ordinis, hominum nobilium voluntas, **adulescentulorum frequentia**, eorum qui abs te defensi sunt adsiduitas, ex municipiis multitudo eorum quos tua causa venisse appareat, bene te ut homines nosse, comiter appellare, adsidue ac diligenter petere, benignum ac liberalem esse loquantur et existiment, **domus ut multa nocte compleatur, omnium generum frequentia adsit**, satisfiat oratione omnibus, re operaque multis, perficiatur id, quod fieri potest labore et arte ac diligentia, non ut ad populum ab his omnibus fama perveniat sed ut in iis studiis populus ipse versetur* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XIII, 50).

Mladi ljudi su oni koji, po prirodni stvari, najlakše poveruju u propagandu. Oni zbog toga mogu da budu i najodaniji. Vrlo su korisni u prikupljanju i dostavljanju informacija. Vrlo su korisni i u širenju propagande, iz ćistog uverenja. Osim toga, za kandidata je efektnije da bude okružen mladima jer time šalje poruku da sa njim ima budućnosti.

Mladi su uticajni jer popunjavaju konjićke centurije (*equitum centuriae*), podseća Kvint. Doba mladosti je mnogo prilježnije u prijateljstvu (*multo enim facilius illa adulescentulorum ad amicitiam aetas adiungitur*). Velika je njihova prilježnost u glasanju, kada je reć o njihovoj poslušnosti, kada je u pitanju širenje glasina, sledbeništvo (*Nam studia adulescentulorum in suffragando, in obeundo, in nuntiando, in adsectando mirifice et magna et honesta sunt*).

*Nam equitum centuriae multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. Primum cognosci equites; pauci enim sunt; deinde appeti; multo enim facilius illa adulescentulorum ad **amicitiam** aetas adiungitur, deinde habes tecum ex iuventute optimum quemque et studiosissimum humanitatis; tum autem, quod equester ordo tuus est, sequentur illi auctoritatem ordinis, si abs te adhibebitur ea diligentia ut non ordinis solum voluntate sed etiam singulorum amicitii eas centurias confirmatas habeas. Nam studia adulescentulorum in suffragando, in obeundo, in nuntiando, in assectando mirifice et magna et honesta sunt* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VIII, 33).

U toku kampanje treba maksimalno gledati da postoji nada u dobrobit javne stvari (Republike). Ovde se pojavljuje reć *spes, spei* (nada).

Atque etiam in hac petitione maxime videndum est ut spes rei publicae bona de te sit et honesta opinio; nec tamen in petendo res publica capessenda est neque in senatu neque in contione. Sed haec tibi sunt retinenda: ut senatus te existimet ex eo quod ita vixeris defensorem auctoritatis suae fore, equites Romani et viri boni ac locupletes ex vita acta te studiosum oti ac rerum tranquillarum, multitudo ex eo quod dumtaxat oratione in contionibus ac iudicio popularis fuisti te a suis commodis non alienum futurum (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XIII, 53).

Nada je preko potrebna za mehanizam vlasti. Ljudima se vlada upravo pomoću nade. Naročito masom. Ukoliko onaj kojim se vlada nema nade u poboljšanje svog položaja, onda, najblaže rečeno, počinje da pokazuje ravnodušnost prema onome ko mu je ne nudi. Otići će tamo gde ima nade. Osim toga, nada je pojam koji je, ruku pod ruku sa mladošću, najsnažnije vezan za budućnost.

Oni koji slede nekoga zbog nade još su pažljiviji i poslušniji, naglašava Kvint (*quod genus hominum multo etiam est diligentius atque officiosius*).

Qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo etiam est diligentius atque officiosius, iis fac ut propositum ac paratum auxilium tuum esse videatur, denique ut spectatorem te suorum officiorum esse intellegant diligentem, ut videre te plane atque animadvertere quantum a quoque profisciscatur, appareat (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VI, 22).

Tako, ukoliko upravnik provincije ne pokaže razumevanja za potrebe različitih slojeva stanovništva, rizikuje da oni izgube nadu i da se pobune. Jer, ako pokoreni ne osećaju da ima nade, oni su spremni na radikalne metode delovanja.

Dakle, dolazimo do još jednog ključnog pojma manipulacije, nada (*spes, spei*) u dobrobit javne stvari (Republike).

3.1.1. *Spes (nada) et terror (strah)*

Rim je, inače, u svom unutrašnjem životu, od samog svog osnivanja, imao iskustva sa vladanjem različitim etničkim skupinama. Tako Kvint podseća Cicirona da treba stalno da ima na umu da je Rim grad sastavljen od skupa naroda (*Roma est, civitas ex nationum conventu constituta*). Kaže da je potrebno mnogo planiranja i veštine (*Video esse magni consilii atque artis*) da bi se jedan čovek prilagodio takvoj raznovrsnosti običaja, govora i želja (*esse unum hominem accommodatum ad tantam morum ac sermonum ac voluntatum varietatem*).

*Haec veniebant mihi in mentem de duabus illis commentationibus matutinis, quod tibi cottidie ad forum descendenti meditandum esse dixeram: „Novus sum; consulatum peto“. Tertium restat: „Roma est“; civitas ex nationum conventu constituta, in qua multae insidiae, multa fallacia, multa in omni genere vitia versantur, multorum arrogantia, multorum contumacia, multorum malevolentia, multorum superbia, multorum odium ac molestia perferenda est. Video esse magni consilii atque artis in tot hominum cuiusque modi vitiis tantisque versantem vitare offensionem, vitare fabulam, vitare insidias, **esse unum hominem accommodatum ad tantam morum ac sermonum ac voluntatum varietatem** (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XIV, 54).*

U tom smislu, Rim je upoznao krizni menadžment koji je onda preneo na provincije i prilagođavao ga je u hodu. Slično unutrašnje iskustvo imaju i za vladanje svetom koriste i današnje Sjedinjene Amerićke Države.

Ta prilagođavanja su moguća jedino uz pomoć brojnih faktićkih i pravnih odluka koje donose magistrati na licu mesta i niza postupaka. Slično su radili u samom Rimu, pa su zbog toga pretori u pravosuđu imali velika ovlašćenja i originalna rešenja, dotle da je, kako se to popularno kaže, *actio* stvarala *obligatio*.

Osnova vlasti je strah (*terror, terroris*), osim pomenute nade. Strahom se lakše dobija ono ćemu se teži (*sed ut hoc **terrore** facilius hoc ipsum quod agis consequare*), kaže Kvint.

*Atque haec ita volo te illis proponere ut videare accusationem iam meditari, sed ut hoc **terrore** facilius hoc ipsum quod agis consequare. Et plane sic contende omnibus nervis ac facultatibus ut adipiscamur quod petimus. Video nulla esse comitia tam inquinata largitione quibus non gratis aliquae centuriae renuntient suos magno opere necessarios* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XIV, 56).

Kvint upotrebljava termin *terror, terroris*, koji oznaćava strah, kao što Ulpijan od upravnika zahteva da vodi raćuna o tome da provincijlcima niko sem njega ne sme zavoditi *metus*, strah.

Strah i nada, ruku pod ruku.

3.2. Dve strane iste medalje

Opravdano se može pretpostaviti da su se tim predizbornim rečnikom u svom odnosu prema biračima političari služili i nakon održanih izbora, u redovnoj komunikaciji sa građanima. To je bio uobičajen jezik njihove profesije, a i rimski političari su bili konstantno u kampanji za neku od magistratura.

Ovde su izdvojeni oni termini koji naglašavaju prirodu odnosa između kandidata za magistrature i njihovog biračkog tela (i onog koje im je odano i potencijalnog biračkog tela ka kojem su usmerena očekivanja kandidata).

Tako nailazimo na termin *gratiam* (zahvalnost). Taj pojam je deo prirode političkog mandata i očekivanja koja imaju kandidati u odnosu na birače i, obrnuto, birači u odnosu na kandidate.

*Praeterea magnam affert laudem et summam dignitatem, si ii tecum erunt qui a te defensi et qui per te servati ac iudiciis liberati sunt; haec tu plane ab his postulato ut, quoniam nulla impensa per te alii rem, alii honestatem, alii salutem ac fortunas omnis obtinuerint, nec aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre **gratiam** possint, hoc te officio remunerentur* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, IX, 38).

Prevod: Štaviše, mnogo doprinosi dobrom glasu i najvišem dostojanstvu ako će sa tobom biti oni koje si branio i koje si spasao i pred sudom oslobodio. Ti jasno zahtevaj od njih, budući da su bez ikakve štete jedni stekli stvari, drugi čast, drugi zdravlje i bogatstvo, da neće biti buduće prilike u kojoj bi mogli da ti uzvrate zahvalnost (*gratiam*).

Zatim se javlja termin *certis* (izvesnost):

*Iam deductorum officium quo maius est quam saluatorum, hoc gratius tibi esse significato atque ostendito, et, quod eius fieri poterit, **certis** temporibus descendito; magnam affert opinionem, magnam dignitatem cottidiana in deducendo frequentia* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, IX, 36).

Trajnost (*perpetuam*) i prijateljstvo (*amicitiam*):

*Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, a quo non facile si contenderis impetrare possis ut suo beneficio promereatur se ut ames et sibi ut debeas, modo ut intellegat te magni se aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non brevem et suffragatoriam sed firmam et **perpetuamamicitiam*** (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VII, 26).

Od upravnika povincije je, s druge strane, zahtevano da bude u prijateljstvu (*familiaritas*) sa provincijalcima (Vujović 2018, 180–181). Kvint upotrebljava sinonim (*amicitia*), ali ojaćan atributom trajnosti (*perpetuus*). Taj zahtev za trajnim prijateljstvom analogan je zahtevu za isticanjem prijateljstava (*familiaritas*) izmeću upravnika provincije i provincijalaca. Upravnik je, nema prepreke pretpostavci, prijateljima trebalo da oslovljava i stanovnike provincija. Verovatno je u obićaj ušlo i obrnuto. Treba primetiti da je on ipak nadrećen provincijalcima, tako da prijateljima u stvari naziva one koji su mu podrećeni.

Iz citiranog dela Kvintovog pisma u kojem se pojavljuje fraza *perpetuam amicitiam* vidljivo je da se ona tiće onih kojima je potrebna Ciceronova naklonost nakon dobijenih izbora. Kaže se da su to lica koja se trude da zasluže njegovu naklonost uslugama koje mu ćine (*ut suo beneficio promereatur se ut ames et sibi ut debeas*). Da oni upravo zbog toga treba da razumeju da ih kandidat za magistrata mnogo ceni (*modo ut intellegat te magni se aestimare*). Da su se dobro poneli (*bene se ponere*) i da iz toga neće nastati neko prolazno izborno prijateljstvo nego upravo trajno prijateljstvo (*fore ex eo non brevem et suffragatoriam sed firmam et perpetuam amicitiam*). Dakle, iz svega toga se vidi da se Ciceron nalazi u politićki jaćem poloćaju od onih koji se pominju u ovom delu pisma. Verovatno je zato i upotrebljen izraz koji ukazuje na prijateljstvo, kao i u slućaju odnosa upravnika provincije i njenih stanovnika.

Danas se u odnosima izmeću drćavnika moćnijih i manje moćnih zemalja koristi termin *prijatelji*, a u odnosima izmeću ravnopravnih *partneri*.

Kada u nešto ulaću, ljudi vole da ulaću u ćvrste i trajne odnose. Zato je, uz sve što je navedeno, Ciceronov zahtev za trajnim prijateljstvom komplementaran sa zahtevom koji Ulpijan postavlja upravnicima da vode raćuna o postojećim obićajima u provinciji i kontinuitetu u tom smislu.

Kvint savetuje da se pronalaze ljudi iz svih regiona (*ex omni regione*). Źeleće da ti budu prijatelji ako vide da i ti oćekuješ njihovo prijateljstvo (*Volent te **amicum**, si suam a te **amicitiam** expeti videbunt*)

*Perquiras et investigates homines ex omni regione, eos cognoscas, appetas, confirmes, cures ut in suis vicinitatibus tibi petant et tua causa quasi candidati sint. Volent te **amicum**, si tuam a te **amicitiam** expeti videbunt; id ut intellegant, oratione ea quae ad eam rationem pertinet habenda consequere. Homines municipales ac rusticani, si nomine nobis noti sunt, **in amicitia** esse se arbitrantur, si vero etiam praesidi se aliquid sibi constituere putant, non amittunt occasionem promerendi. Hos ceteri et maxime tui competitors ne norunt quidem, tu et nosti et facile cognosces, sine quo amicitia esse non potest (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VIII, 31).*

Treba što više raširiti bazu svoje podrške i u kolektivnim organima vlasti. Treba nastojati da se sve centurije pridobiju brojnim i raznovrsnim prijateljstvima (*multis et variis amicitiiis*).

Quam ob rem omnes centurias multis et variis amicitiiis cura ut confirmatas habeas. Et primum, id quod ante oculos est, senatores equitesque Romanos, ceterorum ordinum omnium navos homines et gratiosos complectere. Multi homines urbani industrii, multi libertini in foro gratiosi navique versantur; quos per te, quos per communes amicos poteris, summa cura ut cupidi tui sint elaborato, appetito, adlegato, summo beneficio te affici ostendito (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VIII, 29).

Prijateljstva se grade pažljivo, *diligenter*.

Et quamquam partis ac fundatis amicitiiis fretum ac munitum esse oportet, tamen in ipsa petitione amicitiae permultae ac peritiles comparantur; nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi: potes honeste, quod in cetera vita non queas, quoscumque velis adiungere ad amicitiam, quibuscum si alio tempore agas ut te utantur, absurde facere videare, in petitione autem nisi id agas et cum multis et diligenter, nullus petitor esse videare (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VII, 25).

Prevod: Premda se treba osloniti na dobro utemeljena prijateljstva koja treba učvršćivati, ipak se i u samoj kampanji stiču mnoga i korisna prijateljstva. Jer, i pored svih nevolja, kampanja ima i prednosti: možeš časno, što u redovnim životnim okolnostima ne bi mogao, da postaneš prijatelj sa bilo kime. Čak i sa onima s kojima bi u neko drugo vreme izgledalo apsurdno to činiti. U toku izborne kampanje, ako to ne bi radio sa mnogima i pažljivo, ne bi ni izgledao kao kandidat.

Termin *diligenter* (pažljivo) analogan je terminu *patiens* (strpljiv) koji, videli smo, Ulpijan koristi kada kaže da upravnik provincije tako treba da postupa prema advokatima u obavljanju njihovog posla. Zastupanje koje vrše advokati vrlo je bitan, redovan i često jedini mehanizam kojim zahtevi provincijalaca mogu da dođu pred upravnika. Jer, obični ljudi pred njega ne mogu da iznose zahteve ako nisu uzeli advokate odgovarajućeg dostojanstva (*neque in aliqua dignitate positos advocatos sibi prospexerunt*), kaže Ulpijan.

Observare itaque eum oportet, ut sit ordo aliquis postulationum, scilicet ut omnium desideria audiantur, ne forte dum honori postulantium datur vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant, qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes neque in aliqua dignitate positos advocatos sibi prospexerunt (D. 1. 16. 9. 4).

Bez adekvatnih advokata zahtevi obićnih ljudi (koji uvek ćine većinu stanovništva) faktićki ne bi ni došli na red zato što je upravnik, po prirodni stvari, bio pretrpan poslom. Zato ovaj paragraf ima krucijalni znaćaj za našu temu. Potreba za paŹljivim i strpljivim radom inaće se provlaći kroz sva Ulpijanova uputstva iako se ponegde sami ti termini i ne koriste.

Ponavljamo, mogli smo videti da je slićno savetovano i upravnicima provincija da im vrata uvek budu otvorena za svakovrsne kontakte sa provincijalcima i za njihove svakovrsne zahteve. Još jedna vrlo bitna stvar je ista u oba slućaja. Ti kontakti moraju biti *neposredni*.

3.2.1. Prijateljstvo, usluge, pomoć i sloboda

Prijateljstvo je povezano sa paŹljivim postupanjem, ali i sa uslugama i pomoći (*auxilium*):

*Qui autem spe tenentur, quod genus hominum multo etiam est **diligentius** atque officiosius, iis fac ut propositum ac paratum **auxilium** tuum esse videatur, denique ut spectatorem te suorum officiorum esse **intellegant diligentem**, ut videre te plane atque animadvertere quantum a quoque proficiscatur appareat* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VI, 22).

Bitno je da se biraćima stavlja do znanja da se paŹljivo vodi raćuna (*intelligent diligentem*) o tome kako se ko postavio tokom kampanje. Upravo specifićnost izborne kampanje i specifićnost odnosa izmeću biraća i kandidata nalaŹe upotrebu ovakvog izraza.

U svakom slućaju, i upravnik provincije je bio duŹan da ima strpljenja za sve zahteve provincijalaca i da bude paŹljiv u njihovom razmatranju.

Biraćima treba staviti do znanja da znaš šta od koga oćekuješ (*intelligent te videre quid a quoque exspectes*) i da pamtiš ono što si od njih dobio (*meminisse quid acceperis*).

*Sunt enim quidam homines in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi, sunt **diligentes** et copiosi, qui etiam si antea non studuerunt huic gratiae, tamen ex tempore elaborare eius causa cui debent aut volunt facile possunt; his hominum generibus sic inserviendum est ut ipsi **intellegant te videre quid a quoque exspectes**, sentire quid accipias, **meminisse quid acceperis**. Sunt autem alii qui aut nihil possunt aut etiam odio sunt tribulibus suis nec habent tantum animi ac facultatis ut enitantur ex tempore; hos ut internoscas videto, ne spe in aliquo maiore posita praesidi parum comparetur* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VI, 24).

Kvint ističe kako tri stvari čine da ljudi pokažu maksimalnu posvećenost na izborima. Reč je o uslugama, nadi i udruženju duše i volje (*beneficio, spe, adiunctione animi ac voluntate*).

*Sed quoniam tribus rebus homines maxime ad benevolentiam atque haec suffragandi studia ducuntur, **beneficio, spe, adiunctione animi ac voluntate**, animadvertendum est quem ad modum cuique horum generi sit inserviendum. Minimis beneficiis homines adducuntur ut satis causae putent esse ad studium suffragationis, nedum ii quibus saluti fuisti, quos tu habes plurimos, non intellegant, si hoc tuo tempore tibi non satis fecerint, se probatos nemini umquam fore; quod cum ita sit, tamen rogandi sunt atque etiam in hanc opinionem adducendi ut, qui adhuc nobis obligati fuerint, iis vicissim nos obligari posse videamur* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, VI, 21).

Prijateljstvo zahteva poverenje. Ono je zasnovano na iskrenosti, a suprotan pojam je neiskren (*simulator*) prijatelj. Poverenje je osnov svakog poduhvata, a posebno izborne pobjede.

*Et quoniam in **amicorum** studiis haec omnis oratio versatur, qui locus in hoc genere cavendus sit praetermittendum non videtur. Fraudis atque insidiarum et perfidiae plena sunt omnia. Non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus benevolus et **simulator** diiudicari possint; tantum est huius temporis admonere. Summa tua virtus eosdem homines et simulare tibi se esse amicos et invidere coegit. Quam ob rem Epicharmeion illud teneto, nervos atque artus esse sapientiae non temere credere, et, cum tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum atque adversariorum rationes et genera cognoscito* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, X, 39).

Slično, Prokul kaže da je slobodan narod onaj koji se nije podredio vlasti bilo kakvog drugog naroda: kao što je federat, koji je ili jednak federat u prijateljstvu (*amicitiam*) ili se podrazumeva da je neko kao federat, tako da jedan drugom zdušno čuvaju ugled i dostojanstvo (*maiestatem*). Ako je očigledno da je jedan narod superiorniji, to ne treba razumeti tako da drugi nije slobodan. Kao što se razume da su naši klijenti slobodni, iako nam ne pretpostavljaju ni vlast, ni dostojanstvo, niti su nam vođe. Isto tako, razume se, slobodni su i oni koji su dužni da naše dostojanstvo (*maiestatem*) pažljivo čuvaju.

*Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus: sive is foederatus est item, sive aequo foedere in **amicitiam** venit sive foedere comprehensum est, ut is populus alterius populi maiestatem comiter conservaret. Hoc enim adicitur, ut intellegatur alterum populum superiorem esse, non ut intellegatur alterum non esse liberum: et quemadmodum clientes*

nostros intellegimus liberos esse, etiamsi neque auctoritate neque dignitate neque viri boni nobis praesunt, sic eos, qui maiestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intellegendum est (D. 49. 15. 7. 1).

U tom dakle pasusu koji se prirpisuje pravniku Prokulu pojavljuje se pojam prijateljstvo (*amicitia*).

Znaći, rob nam, po prirodi stvari, ne moųe ćuvati dostojanstvo. Tu duųnost moųe imati samo formalno jednak, formalno slobodan ćovek, klijent. Zato upravo ta duųnost formalno slobodnog naroda koji je podreųen Rimu taj narod ćini slobodnim. Jer je uzajamne prirode. Mora se priznati da je ta manipulacija koliko veųta isto toliko i licemerna.

Usvakom slućaju, sloboda rimskih saveznika (*federata*) ne postoji van konteksta vernosti rimskoj polićkoj porodici (Vujović 2018, 178). Slićno kao što su klijenti nezaobilazan deo polićke moći aktivnih ućesnika rimskog polićkog ųivota, posebno senatora. Što viųe klijenata, to viųe biraća, viųe ekonomske moći i viųe druųstvenog uticaja (videti Vujović 2017).

U tim odnosima sa drugim narodima termini prijateljstvo (*amicitia*) i sloboda (*libertas*) nerazdvojni su. Podrazumevaju jedan drugi. Jedan bez drugog ne mogu.

Kvint, s druge strane, savetuje i da se obilaze makar i najnezatniji pojedinci meųu biraćima. Da im se ukazuje paųnja pamćenjem imena. To je vrlo slićno Ulpijanovom savetu upravniku provincije da prima sve stanovnike bez razlike u njihovom imovnom stanju i uticaju.

3.2.2. Prijateljstvo i nada

Iako je Ciceron sebe predstavljao kao optimata, što bi se danas reklo konzervativca i desnićara, on je ipak tokom kampanje postupao i kao popular. Trebalo je obezbediti podrųku što ųireg kruga ljudi. Zato je kampanju prilagoųavao i jednima i drugima. Trebalo je prićati ono što razlićite grupe vole da ćuju.

Na toj liniji je i savet da ćak i onima ćije je interese oųtetio zalaųući se za svoje aktuelne prijatelje treba da ponudi prijateljstvo (*amicitia*). Tom prilikom treba da im ukaųe i da im dâ nadu (*spes*) da će i prema njima ubuduće pokazati podjedanku priljeųnost (*si se in **amicitiam** contulerint, pari studio atque officio futurum*) ako mu postanu prijateljji.

*Haec tria sunt: unum quos laesisti; alterum, qui sine causa non amant; tertium qui competitorum valde amici sunt. Quos laesisti, cum contra eos pro amico diceres, iis te plane purgato, necessitudines commemorato, in **spem***

*adducito, te in eorum rebus, si se in **amicitiam** tuam contulerint, pari studio atque officio futurum. Qui sine causa non amant, eos aut beneficio aut spe aut significando tuo erga illos studio dato operam ut de illa animi pravitate deducas. Quorum voluntas erit abs te propter competitorum amicitias alienior, iis quoque eadem inservito ratione qua superioribus et, si probare poteris, te in eos ipsos competitors tuos benevolo esse animo ostendito* (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, X, 40).

Dakle, prijateljstvo bi trebalo da se isplati.

Daje se savet, sličan onom koji Ulpijan daje upravicima provincija, da kandidat treba uvek da drži otvorena vrata za druge.

Ovde pak Kvint kaže danonoćno (*diurni nocturnique*), i to ne samo kućna, nego da drži otvorena i vrata duše.

*Benignitas autem late patet: et est in re familiari, quae quamquam ad multitudinem pervenire non potest, tamen ab amicis si laudatur, multitudini grata est; est in conviviis, quae fac ut et abs te et ab amicis tuis concelebrentur et passim et tributim; est etiam in opera, quam pervulga et communica, **curaque ut aditus ad te diurni nocturnique pateant, neque solum foribus aedium tuarum, sed etiam vultu ac fronte, quae est animi ianua, quae si significat voluntatem abditam esse ac retrusam, parvi refert patere ostium. Homines enim non modopromitti sibi, praesertim quod a candidato petant, sed etiam large atque honorifice promitti volunt*** (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XI, 44).

Kvint preporučuje da kandidat ima uvek punu kuću onih koji traže usluge od njega. Punu kuću potencijalnih birača. Ne može imati punu kuću onaj ko obećava samo onoliko koliko može ispuniti (*neque posse eius domum compleri qui tantum modo reciperet quantum videret se obire posse*). Tom prilikom daje primer Gaja Kote, bivšeg konzula, koga naziva majstorom izborne kapmanje. On je svoju pomoć obično obećavao svima (*polliceri solere omnibus*).

C. Cotta, in ambitione artifex, dicere solebat se operam suam, quod non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impertire iis apud quos optime poni arbitraretur; ideo se nemini negare, quod saepe accideret causa cur is cui pollicitus esset non uteretur, saepe ut ipse magis esset vacuus quam putasset; neque posse eius domum compleri qui tantum modo reciperet quantum videret se obire posse; casu fieri ut agantur ea quae non putaris, illa quae credideris in manibus esse ut aliqua de causa non agantur; deinde esse extremum ut irascatur is cui mendacium dixeris (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XII, 47).

Videli smo da, slično tome, Ulpijan savetuje upravnika provincije da njegovih vrata budu otvorena svima i u svako doba.

Kvint govori o izbornoj kampanji, a Ulpijan o postupcima upravnika provincije. Međutim, suštinske razlike nema. I jedan i drugi treba da pridobiju što više ljudi za svoje delovanje. I jedan i drugi su populisti, u suštini. To su ključevi Imperije. Ciceron se deklarisaio kao republikanac, ali je, ustvari, bio deo reke koja se pretvarala u Imperiju.

Dom treba i noću da bude pun (*ut de nocte domus compleatur*). Mnogi treba da budu vezani nadom (*ut multi spe tui praesidi teneantur*).

Ac ne videar aberrasse a distributione mea, qui haec in hac populari parte petitionis disputem, hoc sequor, haec omnia non tam ad amicorum studia quam ad popularem famam pertinere: etsi inest aliquid ex illo genere, benigne respondere, studiose inservire negotiis ac periculis amicorum, tamen hoc loco ea dico quibus multitudinem capere possis, ut de nocte domus compleatur, ut multi spe tui praesidii teneantur, ut amiciores abs te discedant quam accesserint, ut quam plurimorum aures optimo sermone compleantur (Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem, XII, 49).

Suština uticaja na masu je nada da će im uticajni kandidat ili upravnik provincije pomoći. Ljudi se okupljaju oko onoga ko im pruža nadu (*spes*).

4. ZAKLJUČAK

Manipulacija poćinje istrzanjem stvari iz pravog, šireg konteksta i insistiranjem na njihovom užem kontekstu. Tom prilikom se insistira na prividu kao nećem bitnijem od realnosti. Da bi privid zamenio istinu, lažni kontinuitet treba da zauzme prostor užeg konteksta stvari. Time se gubi iz vida pravi kontinuitet. Da li ima pravog kontinuiteta, moće reći samo širi kontekst stvari. Manipulacija je nasilje i zato je agresivna. Koriste se termini koji sami po sebi nisu agresivni, ali su vrlo opšte prirode i zato pogodni za propagandnu upotrebu. Sami po sebi su vrlo privlačni.

Termin koji se upotrebljava i u upravljanju provincijama i u predizornoj propagandi je, pre svega, *prijateljstvo*. U predizornoj kampanji to je trajno (*perpetuam*) prijateljstvo (*amicitiam*), što je analogno zahtevu za isticanjem prijateljstava (*familiaritas*) između upravnika provincije i provincijalaca i pokazivanju strpljenja (*patiens*) tom prilikom. Sa prijateljstvom su povezani *spes* (nada), *gratiam* (zahvalnost) i *certis* (izvesnost). Izvesnost je, po prirodi stvari, deo kontinuiteta, i obrnuto. Prijateljstva se u unutrašnjem polićkom životu grade pažljivo, *diligenter*, i pažljivo se vodi računa (*intelligent diligentem*) o tome kako se ko postavio tokom kampanje. Taj termin je

analogan terminu *patiens* (strpljiv) koji, videli smo, Ulpijan koristi kada kaže da upravnik provincije treba strpljivo da postupa prema advokatima u obavljanju njihovog posla.

Kao kruna svega, u svim tim odnosima sa drugim narodima (kao i u odnosima patrona i klijenata u unutrašnjem političkom životu) termini prijateljstvo (*familiaritas, amicitia*) i sloboda (*libertas*) nerazdvojni su. Podrazumevaju jedan drugi. Jedan bez drugog ne mogu.

Ciceron je branio Republiku kao konzervativni političar. Međutim, u predizbornoj kampanji, a i u praktičnom bavljenju politikom služio se popularskim metodama. Te metode su ono što je porodilo Imperiju. To je svojevrsan apsurd njegove karijere, zbog koga je u suštini i stradao. Načelno je bio konzervativac i branilac Republike. Praktično se služio populizmom jer nije želeo, a nije ni mogao, da se odupre reci Imperiji koja je već tekla svojim koritom. Reklo bi se da toga nije ni bio svestan. U svakom slučaju, služio se sličnim metodama manipulacije u kampanji kakvim se služila rimska politika i u provincijama. Na kraju krajeva, to su samo dve strane iste medalje.

LITERATURA

- [1] Bžežinski, Zbignjev. 2001. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID – Banja Luka: Romanov.
- [2] Ciceron, Kvint Tulije. 2018. *Izborni priručnik, sa govorima Marka Tulija Cicerona o izornoj korupciji* (priredili i uvodne studije sastavili Ivana Jaramaz Reskušić i Samir Aličić). Sarajevo: University Press.
- [3] *Corpus Iuris Civilis*, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, poslednji pristup 22. februara 2023.
- [4] Epistula Q. Ciceronis De Petitione Consulatus Ad M. Fratrem Quinto Tullio Cicerone. 2006. *Manualetto di campagna elettorale (Commentariolum petitionis)*, a cura di Paolo Fedeli, presentazione di Giulio Andreotti, Salerno Editrice. Roma.
- [5] Fukujama, Frensis. 2007. *Građenje države*. Beograd: Filip Višnjić.
- [6] Katančević, Andreja. 2/2013. *Vis maior i locatio conductio fundi*. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 61: 215–229.
- [7] Vujović, Ognjen. 2/2017. *Asimilacija i pravo građanstva – Proširenje porodice i proširenje rimske političke zajednice kao dva nerazdvojna i komplementarna procesa*. *Politička revija* 52:193–220.

- [8] Vujović, Ognjen. 2018. Imperial language of the Roman Law. 175–185. *History of Legal Sources, The Changing Structure of Law*, ed. Andreja Katančević, Miloš Vukotić, Sebastiaan Vandenberg, Valerio Massimo Minale. Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Law.

Ognjen VUJOVIĆ, PhD

Associate Professor, University in Priština – Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

DOMESTIC AND FOREIGN POLICY TERMINOLOGY OF ANCIENT ROME – TWO SIDES OF THE SAME COIN

Summary

The paper compares the advice that Quintus gave to his brother Marcus Cicero, on how to conduct an election campaign, with the instructions that Ulpian gave to the governors of the provinces on how to treat the provincials. On that occasion, the same or similar terms were identified.

It can be said that the candidates in the elections used similar methods of manipulation in the campaign as were used in Roman politics in the provinces. After all, they are just two sides of the same coin.

Key words: *Familiaritas. – Amicitia. – Libertas. – Spes. – Continuity.*

Article history:

Received: 28. 2. 2023.

Accepted: 10. 5. 2023.